

Оксана Боднар,
завідувач кафедри методики
викладання навчальних предметів та
освітнього менеджменту,
доктор пед. наук

МОНІТОРИНГ ТА САМОЕКСПЕРТИЗА ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Метою мікродослідження є теоретичне та практичне дослідження освітнього середовища шляхом внутрішнього моніторингу та само експертизи; відстеження динаміки змін, аналіз та експертна оцінка освітнього середовища, параметрів, рівнів взаємодій та впливів на учня, шляхи прийняття рішень щодо управління змінами, мотиваціями поведінки учня як структурного центру освітнього середовища.

Завданнями є: проаналізувати складові компоненти та основні характеристики освітнього середовища школи, простежити взаємодії об'єктів та суб'єктів у ньому та впливи на учня у різних системах взаємодій; розглянути результати моніторингу та самоекспертизи освітнього середовища на прикладі конкретного загальноосвітнього навчального закладу; окреслити коло питань для подальших досліджень, пов'язаних з формуванням інноваційного освітнього середовища школи; виявити комфортність учнів та педагогів в освітньому середовищі школи; описати територіальний окіл школи..

Актуальність запровадження моніторингу та самоекспертизи до оцінки освітнього середовища пов'язана з необхідністю отримання достовірної інформації про всі аспекти впливу на учня. Якість освіти безпосередньо залежить від комфортності становища дитини та її взаємодії з різними об'єктами освітнього середовища, тому що саме таким чином “реалізується особливий механізм зчитування та освоєння накопиченої культурою життєво важливої інформації: людський досвід ізоморфно перетворюється на інформацію педагогічну як модель цього досвіду” [12, с. 81].

Понятійний апарат дослідження: *освітній простір, освітнє середовище школи, територіальний окіл, паритетні стосунки, комфортність учня.*

Науковий супровід дослідження. Важливість застосування технологій моніторингу та самоекспертизи пояснюються тим, що “вимірювання якісних результатів освіти, які лежать в основі оцінки внутрішньої ефективності роботи школи, – виключно складна методологічна проблема. Адже йдеться про характеристики, які в силу своєї природи не можуть повністю виразитись у цифрах і формулах” [1, с. 50]. Саме до таких характеристик можна віднести освітнє і соціальне середовище навчального закладу. Їх наявність є однією з передумов функціонування школи як відкритої соціальної системи.

Сьогодні педагогічної практики розглядає **освітнє середовище** для кожного учня як “універсальний соціально-громадський майданчик, де йде процес визнання та сприйняття своїх можливостей і здібностей, урахування власних потреб, інтересів, формування ціннісних орієнтацій” [9, с. 68].

Природний та соціальний довкіл навчального закладу, який формує освітні компетенції учнів, трактується як освітнє середовище, освітній простір. “Простір – це необмежена протяжність (у всіх вимірах і напрямках)” [4, с. 989], а середовище – “сукупність природних умов, у яких відбувається життєдіяльність будь-якого організму” [4, с. 116], “реальна дійсність, в умовах якої проходить розвиток людини” [14, с. 84]. Отже, семантика поняття “простір” інша, ніж “середовища”. В окремих дослідженнях поняття “освітній простір” та “освітнє середовище” вживаються як синонімічні [16]. Наскільки нам відомо, більшість сучасних словників з педагогіки та менеджменту не подають тлумачення саме поняття “освітнє середовище”. Окремі з них віддають перевагу терміну “освітній простір” і розглядають його за аналогією до словосполучень виховний простір, інформаційний простір, екологічний простір [15, с. 92]. Разом з тим, в сучасних дослідженнях спостерігається досить велике розмаїття понять, близьких до поняття освітнього середовища. Зокрема такими є педагогічне середовище, яке формується на засадах взаємодії всіх учасників навчально-виховного процесу [2, с. 30]; соціофізичне середовище [3, с. 217], внутрішнє середовище освітньої системи [10, с. 94], внутрішнє і зовнішнє середовище школи [20, с. 49], ближнє соціальне і зовнішнє середовище школи [21, с. 47-52], локальне освітнє середовище та макросередовище [24, с. 12], навчальне середовище [7, с. 28].

Вживаються різні тлумачення поняття освітнього середовища: “сукупність матеріальних, духовних і емоційно-психологічних умов, у яких відбувається навчально-виховний процес, а також чинників, що як сприяють, так і перешкоджають досягненню його ефективності” [16, с. 95], “різноманітний, різнорівневий світ, який оточує людину, формує її уявлення про цей світ, її ставлення до людей, природи, всієї навколишньої дійсності” [18, с. 98], “система впливів і умов формування особистості за заданим зразком, а також можливості для її розвитку, які містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні” [23, с. 15].

Розвиток досліджень у цій області приводить до появи нових характеристик освітнього середовища, зокрема таких, як діяльнісність [7], особисто зорієнтований підхід до його формування [2, 22], властивість трансформуватись, наприклад, у телекомунікаційне навчальне середовище [7].

В центрі моделей освітнього середовища стоїть переважно **УЧЕНЬ** [3, 22, 23, 24]. Окремі дослідники у центрі структури внутрішнього освітнього середовища школи розвитку виділяють три компоненти: зміст, організацію, технології, які обумовлюються життєдіяльними складниками школи: філософією, місією, моделлю випускника, політикою та стратегією школи [20]. Всі ці компоненти внутрішнього освітнього середовища направлені на учня, який є на вході і на виході цієї системи [20, с. 51]. При цьому зауважено, що у

школи є й інші виходи, наприклад, “її вплив на ближнє оточення, і на суспільство в цілому, її престиж, репутація, добре ім’я” [20, с.48].

Вивчення та оцінка освітнього середовища є також предметом гуманітарної експертизи, яка передбачає розв’язання питання: “що відбувається з людиною і її людськими вимірами” [3, с.189].

Об’єктами дослідження в освітньому середовищі є структура, параметри (характеристики), типи, взаємодії, впливи та управління системами.

По-різному ставляться до визначення параметрів освітнього середовища. Розглядаються, зокрема такі: налагодження системи роботи з батьками у школі, розв’язання проблем взаємодії школи і сім’ї, вироблення стратегії і тактики спільних дій, спрямованих на оптимізацію навчально-виховного процесу, створення умов для самореалізації батьків, пошук новітніх педагогічних технологій [2, с. 30]. С.Л. Братченко визначає інші параметри: місце знаходження школи, вигляд школи, її архітектура і внутрішнє оздоблення, їх комфортність, різноманітність, екологічність; рівень щільності заселення (скупченості) школи і свободи пересування, класні кімнати тощо [3, с. 189]. Однією із специфічних характеристик освітнього середовища вважають його нестатичність [18, с. 99].

В освітньому середовищі відбуваються інформаційний, статусний, рольові обміни особистостей, функціонують емоційно-чуттєві поля взаємодій та взаємовпливів [12, с. 84].

Експертиза управлінського аспекту в дослідженні освітнього середовища полягає в “узгодженості дій всіх позитивних джерел впливу, в тому числі можливе переведення некеруючих, стихійних впливів в керуючі” [5, с. 8].

В.А.Ясвин пропонує варіант експертизи освітнього середовища шляхом векторного моделювання, використовуючи запропоновану Я.Корчаком класифікацію освітніх середовищ, які представлені такими типами: догматичний, кар’єрний, безтурботний, творчий [24, с. 47]. Сьогодення сфери управління освітою розглядає традиційне, інноваційне та експериментальне освітнє середовище.

Організаційні основи дослідження.

Опис результатів дослідження. Аналіз літератури з педагогіки та освітнього менеджменту дають підстави стверджувати, що освітнє середовище є динамічним, еволюційно розвивається, змінюється під впливом освітніх реформ і соціуму. На думку автора, освітнє середовище – це сукупність природних, фізичних та соціальних об’єктів, які впливають на формування учня, сприяють становленню паритетних міжсуб’єктних, об’єктно-суб’єктних взаємодій в освітньому процесі, або перешкоджають цьому, формуючи негативне поле впливів на особистість дитини.

Соціальне та освітнє середовище не є частиною іншого, і, в принципі, вони не можуть існувати незалежно один від одного. Чим більший перетин із соціальним середовищем, тим ефективніше є освітнє середовище. Це зумовлює врахування соціальних факторів при його експертизі. На наш погляд, в

освітньому середовищі можна виділити інформаційну, мотиваційну, соціокультурну, комунікативну сфери впливу на учня.

Головна мета моніторингового проекту – Моніторинг функціонування освітнього середовища було розпочато зі збору вхідних даних у вигляді дескриптивних характеристик: територіальний радіус школи, контингент учнів, соціальні об'єкти та аналіз внутрішньої соціальної структури учнівського та педагогічного колективів. Дослідження проводили члени моніторингової групи навчального закладу, яка була утворена в ході організації експериментального майданчика, при залученні зовнішніх експертів-консультантів.

Основу моніторингового дослідження склали міжсуб'єктні, суб'єктно – об'єктні взаємодії та впливи. Міжсуб'єктні відношення розглядались у системах з центром “учень”: учень – учень, учні – педагоги, учні – батьки, учні – мешканці мікрорайону школи та системи взаємодії з центром “педагоги”: педагоги – учні, педагоги – керівництво закладом, педагоги – батьки. Об'єктно–суб'єктні взаємодії експертизувались за рівнями впливу: школа – учень, школа – педагог, школа – сім'я, школа – жителі мікрорайону навколо школи.

Моніторинг та самоекспертиза освітнього середовища здійснювалась протягом двох років.

Окремі результати експериментальних досліджень

Територіальний окіл охоплює 6 навколишніх сіл та околиці міста Тернополя, оскільки школа знаходиться за 15 км від обласного центру. За кількістю житлових будинків села представлені такими статистиками: с.Гаї Шевченківські – близько 2000 буд., Лозова – до 2000, Курники – до 800, Стегниківці – близько 1000 і масив Тернополя, на території якого розміщено 4 загальноосвітні школи I-III ст.

Функціонування даної загальноосвітньої школи як середньої розпочалось у 1986 році.

Моніторингові дослідження структури учнівського контингенту дають підстави стверджувати, що кількість учнів, починаючи з 2001 року, суттєво зменшується з 301 учня у 2001р. до 275 учнів у 2004р. Фактично лише 52 учні на даний момент є корінними мешканцями села, тобто 81% учнів доїжджають з сусідніх сіл, 1% – з м. Тернополя.

Головна тенденція демографічної ситуації – спад народжуваності дітей. Найменша кількість немовлят була у 2001р.– 4, найбільше з 2000 року народилось дітей у 2003 році – 14. Така демографічна ситуація дає змогу зробити прогноз щодо набору учнів у перший клас за рахунок виключно місцевих мешканців, тобто, це гарантований контингент:

2005	2006	2007	2008	2009	2010
8	8	4	11	14	8

Експертний висновок. Наповнюваність класів досліджуваної школи може збільшитись за рахунок села Гаї Шевченківські, в якому йде активна забудова та заселення сімей. Проте в перспективі через кілька років набір учнів у перші класи може і зменшитись через відкриття у цьому селі школи-садка. Однак є перспектива збільшення контингенту учнів за рахунок старшокласників, яких може привабити отримання у школі професії “оператора комп’ютерного набору” та “секретаря-референта,” на які школа отримала ліцензію у лютому 2005 року.

Під’їзд дітей. За програмою “Шкільний автобус” школа отримала транспортний засіб на 26 посадкових місць. Проте це не вирішує питання довозу дітей повною мірою. Близько 180 дітей добирається власним та громадським транспортом. Опитування підтвердило, що в середньому 15 дітей щодень ходять до школи пішки (це близько 4 км) і затрачають при цьому на дорогу від 40хв до 1 години часу.

Експертний висновок: власними ресурсами школа цього питання вирішити не може.

Система взаємодій учні – батьки містила дослідження соціальної структури учнівського та батьківського колективів.

Кількість дітей у сім’ї

Одна дитина	Двоє дітей	Троє дітей	Четверо дітей	П’ятеро дітей	Семеро і більше	Сироти	Напів-сироти	Діти на вихованні бабусь	Діти залишені без опіки
		24	–	1	1	1	1	2	1

З таблиці видно, що 90% дітей виховуються у малодітних сім’ях, отже у них не в повній мірі реалізується взаємодія у системі дитина-дитина.

Самоекспертиза соціальної адаптації, дисципліни та поведінки учнів дала змогу виявити такі результати:

№з/п	Показники	2001-2002	2002-2003	2003-2004
1.	Кількість учнів, які скоїли злочини та правопорушення	6	6	4
2.	Кількість учнів, які стоять на обліку в міліції	0	0	2
2.	Кількість учнів, які стоять на внутрішньому педагогічному обліку	6	6	4
3.	Кількість неблагополучних сімей	2	3	3

Щоб виявити можливі взаємодії у системі “учні – батьки ” спочатку визначався соціальний статус батьків.

Робітники	Службовці	Військово-службовці	Підприємці (бізнесмени)	Пенсіонери	Безробітні	Двоє батьків за кордоном	Один з батьків за кордоном
38%	31%	0	16%	0	15%	3 чол.	28 чол.

Експертні висновки: Загалом 90% учнів знаходяться у зоні позитивної взаємодії, батьки мають високий авторитет у дітей, що підтверджено результатами двох анкет. Проте експерти констатують, що лише 8% учнів серед дев'ятикласників і 10% серед одинадцятикласників мають інтерферентну взаємодію з батьками. Негативних впливів від батьків зазнають 1% дітей (3 учнів), які визнають, що батьки не мають у них ніякого авторитету. Ці учні змушені шукати взаємодії в інших системах: учні – учні, учні – вчителі, учні – мешканці мікрорайону. Але у них складаються складні взаєностосунки навіть з однокласниками.

Самоекспертиза системи взаємодій учні – педагоги проводилась шляхом дослідження соціальної структури педагогічного колективу.

Структура педагогічного колективу

Вища освіта	Незакінчена вища	Середня Спеціальна	Чоловіки	Жінки	Жителі села	Доїжджають з сусідніх сіл	Доїжджають з Тернополя
24	1	2	7	17	11	5	8

Одружені	Одинокі	До 30 років	До 40 років	До 50 років	50-55 роки	Після 60
19	5 (трое до 25, 2 - після 40)	6	9	7	1	1

Експертні висновки. Середній вік учителів – 42 роки. Педагоги, за винятком одного, мають власне житло. Лише один учитель займається підприємницькою діяльністю.

Плинність кадрів у закладі не простежується, оскільки жоден учитель протягом останніх п'яти років не виїжджав за кордон і не звільнявся з посади. Оновлення колективу відбувається за рахунок припливу молодих кадрів, приймаються на роботу на час заміни декретної відпустки. Хоча вакансій

немає, проте всі вчителі забезпечені ставкою, близько 50% педагогів мають надлишок ставки.

Взаємодії у системі “учень – педагоги” виявили абсолютно різні позиції суб’єктів в їх оцінці. Педагоги оцінюють своє ставлення до учнів як дуже добрі (67%), а ставлення учнів до вчителів – як терпиме (53%), погане (14%). Натомість не всім учням подобається ставлення до них учителів. Наприклад, у 8 класі цим ставленням не задоволені 35% учнів.

Система взаємодій учні – мешканці мікрорайону

Проводилось анкетування учнів та мешканців мікрорайону (14 сімей). Дослідження показали, учні у цій системі взаємодій почуваються дуже комфортно, зокрема, старшокласники дуже добре знайомі з мешканцями, підтримують повсякденні стосунки, допомагають їм в разі потреби. Всі опитані мешканці в свою чергу добре відзиваються про учнів школи. Часто з ними контактують, знають багатьох по імені.

Експертні висновки. Учні від цієї системи взаємодій отримують виключно позитивні впливи.

Комфортність становища учнів у шкільному середовищі

Відомо, що головна складова освітнього середовища – це комфортне становище учня в ньому, яке підкріплюється певною мотивацією.

Експертиза комфортності учнів

Клас	Основна мотивація комфортно-сті	К-сть респондентів, які визнали мотивацію	Інструментарій дослідження	Експертні пояснення	Експертні висновки
6 клас	Організація змістового навчання	35%	Аналіз якості навч. досягнень, бесіда з учнями. Експертиза статусної структури колективу	35% учнів навчаються на високому та достатньому рівнях	Мотивацію визнають учні, які мають хороші результати у навчальному процесі
8-А клас	Організація змістового навчання	63%	Аналіз якості навч. досягнень, бесіда з учнями, учителями	55% учнів навч. на високому до дост. рівнях	Мотивацію комфортності визнали різні учні
10 клас	Організація дозвілля	37% (28% утримались від відповіді)	Аналіз якості навч. досягнень, бесіда з учнями, учителями, спостереження, анкетування	11 з 16 навч. на високому та дост. рівнях	Достатньо високий інтелектуальний потенціал класу, проте з віком проявляються інші захоплення. 28% учнів не визначились з відповідями, бо прийшли з інших шкіл

Дослідження показали, що мотивація у кожній віковій групі є іншою. Організація змістового навчання як головний фактор комфортності учнів (на першому етапі моніторингу, вересень 2004р.) у 6 класі становила – 35%, у 8 класі – 63%, у 10 класі – 14%.

Отримані дані зумовили необхідність прийняття управлінських корективних рішень. Протягом чотирьох місяців здійснювалась їх реалізація. Внаслідок сталися зміни у виборі головної мотивації комфортності учня – організації навчальної діяльності. На другому етапі моніторингу вона становила у 6 класі 86%, у 10 класі – 82%, у 8 класі – 63%.

Різні речі викликають в учнів дискомфорт перебування в освітньому середовищі: у 6 класі найбільше не подобається колектив класу (35%), ставлення учителів до учнів – 14%, приміщення школи – 8%. Разом з тим 35 % учнів визнали, що у школі їм подобається усе. У 8 класі половині учнів подобається усе (50%), не подобається ставлення учителів до учнів – 35%, не подобається колектив класу – 15% учнів. У 10 класі не подобається організація дозвілля – 28%, рівень викладання навчальних предметів – 14%, приміщення школи – 7%, зате 44% учнів сприймають шкільне середовище позитивно у всіх рівнях. Більшість учнів люблять і ніколи не хотіли б перейти в іншу школу (6кл. – 54%, 8кл. – 79%, 10кл. – 44%).

Впливи школа–учень, сім'я – учень

Відстеження впливів у системі школа – учень, сім'я – учень проводилось за анкетною, в якій пропонувалось визначити, які компетенції формуються в учнів у школі, а які – вдома. Впливи школи і сім'ї на учнів 9-б класу майже однакові (по 74%). В 11 класі 65% учнів визнають пріоритет впливу школи, а 68% – вплив сім'ї.

Експертні висновки. Можна відзначити, що вплив школи і сім'ї є однаковий і переважаючий.

Система взаємодій педагога – керівництво закладом освіти

Вивчалась система взаємодій через експертне оцінювання стану управління закладом. Окремі результати свідчать про якісне домінування в цій системі дирекції закладу освіти, бо лише 18% вважає, що контроль приносить користь, 12% сприймають контроль як послугу необхідною, а 65% відчуває страх перед відвідуванням дирекції творчої лабораторії вчителя.

Експертні висновки: отже, у цій системі взаємодій відсутні паритетні взаємозв'язки, стиль управління навчальним закладом – авторитарний. Учень відчуває це домінування через перенесення цих управлінських взаємодій у систему “учитель – учень” під час проведення уроків.

Моніторинг та самоекспертиза освітнього середовища дозволили окреслити коло проблем, які потребують подальшого дослідження, зокрема, є потреба оцінити взаємодії та впливи у системі учень – учень, які б дали відповіді на питання: які освітні компетенції отримують учні один від одного? Які стосунки в учнівських колективах сприяють підвищенню мотивації до навчальної діяльності? Який вплив на учнів мають органи учнівського самоуправління? Які механізми управління закладом треба включити, щоб підвищити комфортність перебування учня в освітньому середовищі?

Висновки: Дослідження взаємодій, окреслення траєкторій впливів в освітньому середовищі підтвердили гіпотетичні твердження експертів: освітнє середовище загальноосвітньої школи I-III ступенів с. Лозова сприятливе, з активними рівнями взаємодій у всіх системах з центром “учень”, з великим

потенціалом позитивних освітніх впливів. Учні почувають себе в цьому середовищі комфортно. Позитивний вплив на учнів здійснюють соціальні об'єкти, розміщені в радіусі школи: церква, бібліотека, стадіон. На початку проведення досліджень в системі управління закладом освіти частково домінував авторитарний стиль. Повторні дослідження демонструють зміни у пріоритетах управління. Зараз школа працює над формуванням інноваційного освітнього середовища.

Отже, проведення моніторингових досліджень та самоекспертизи освітнього середовища дозволяє підвищити якість освітнього процесу, виявити проблеми в освітній діяльності закладу, приймати корективні рішення та прогнозувати розвиток навчального закладу.

Література

- 1.Аминов Н.А., Янковская Н.А. О критериях оценки эффективности развития школы // Педагогическая наука и образование. – 1998. – №3-4. – с.47-60.
- 2.Балтремус К. Актуальні аспекти формування педагогічного середовища // Шлях освіти. – 2002. – №3. – с.30-33.
- 3.Братченко С.Л. Гуманитарная экспертиза: условия проведения // Школьные технологии. – 2001. – №3. – С.205-226.
- 4.Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. Ред. В.Т.Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 1616с.
- 5.Вульффов Б.З., Семенов В.Д. Школа и социальная среда: взаимодействие. – М.: Знание, 1981. – 96с.
- 6.Дейвід Гопкінз. Оцінювання для розвитку школи. Переклад з англ. Галини Вець. – Львів, 2003.– 256с.
- 7.Дементієвська Н. "Я маю мрію," або Діяльнісний світ освітнього простору // Шкільний світ. Управління освітою. – 2003. – №13-14. – с.28.
- 8.Сльникова Г.В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні: Монографія. – К.: ДАККО, 1999. – 303с.
- 9.Інтеграція системи позаурочної діяльності в освітнє середовище // Директор школи, лицею, гімназії. – 2003. – №1. – С.64-68.
10. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь – М.: Изд. центр “Академия”, 2000. – 176с.
11. Моніторинг стандартів освіти / За ред. Альберта Тайджимана і Т.Невілла Послтвейта. – Львів: Літопис, 2003. – 328с.
12. Омельченко С.М. Соціокультурні засади менеджменту освіти.// Педагогіка і психологія. – 2002. – №3. – 81-84.
13. Підласий І.П. Діагностика та експертиза педагогічних проєктів: Навчальний посібник. – К.: Україна, 1998. – 352с.
14. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: Учеб. Пособие для студ. Пед. вузов: В 2 кн. –М.: Гуманит. Изд. ВЛАДОС, 1999. – Кн.1. Общие основы. Процесс обучения. – 576с.
15. Полонский В.М. Словарь по образованию и педагогике. – М.:Высшая школа, 2004. –512с.
16. Романовський О.Г.. Освітнє середовище як важлива передумова формування гуманітарно-технічної еліти // Педагогіка і психологія. – 2002. – №3. – С.93-97.
17. Самоаналіз та самооцінка діяльності закладу освіти: Методичні матеріали на допомогу директорам закладів освіти. – 2-ге видання, перероблене та доповнене / Буган Ю.В., Боднар О.С. – Тернопіль: Астон, 2004. – 148с.
18. Сидоренко О.Л. Освітній простір вищого навчального закладу як визначальний чинник формування фахівця нового типу // Педагогіка і психологія. – 2002. – №3. – С.98-100.

19. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К: “К.І.С.”, 2003. – 296с.
20. Управление развитием школы: Пособие для руководителей образовательных учреждений /Под ред. М.М.Поташника и В.С.Лазарева. – М.: Новая школа, 1995. – 464с.
21. Управление школой: теоретические основы и методы. Учебное пособие /Под ред. В.С.Лазарева. – М.: Центр социальных и экономических исследований, 1997. – 336с.
22. Черданцева Н.П.. Аналитическая деятельность руководителя образовательного учреждения // Завуч. – 2002. – №6. –С.10-14.
23. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – М.: Смысл, 2001. – 365с.
24. Ясвин В.А. Экспертиза школьной образовательной среды. – М.: Сентябрь, 2000. – 128с.